INGLIZ TILIDAGI AUDIOVIZUAL DISKURSNING O‘ZBEKCHA DUBLYAJIDA PRAGMATIK ADEKVATLIKNI TA’MINLASHNING MULTIMODAL OMILLARI

Begijonova Malika Shuxrat qizi
Andijon Davlat chet tillari instituti
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23154278

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz tilidagi audiovizual diskursni o‘zbekcha dublyajda qayta yaratishda pragmatik adekvatlikni ta’minlaydigan multimodal omillar tahlil qilinadi. Dublyaj faqat verbal matnni boshqa tilga ko‘chirish emas, balki nutq mazmunini tasvir, mimika, jest, intonatsiya, ovoz tembri, pauza, kadr ritmi, musiqa va tovush effektlari bilan muvofiqlashtiradigan murakkab semiotik jarayon sifatida yoritiladi. Tadqiqotda multimodal va funksional-pragmatik yondashuvlar birlashtirilib, lingvistik ekvivalentlik, lip-sinxronlik, izoxroniya, kinezik moslik, paralingvistik muvofiqlik hamda madaniy moslashtirishning o‘zaro bog‘liqligi asoslanadi. Inglizcha dialogning o‘zbekcha dublyajida ayniqsa kinoya, yumor, murojaat, hissiy baho, diskurs markerlari va madaniy realiyalarni uzatishda so‘zma-so‘z muvofiqlikdan ko‘ra kommunikativ niyat va tomoshabinda hosil bo‘ladigan effekt ustuvor ekani ko‘rsatiladi. Maqolada pragmatik adekvatlikni baholash uchun multimodal mezonlar tizimi taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: audiovizual diskurs, dublyaj, pragmatik adekvatlik, multimodallik, lip-sinxronlik, izoxroniya, kinezik sinxronlik, paralingvistika, madaniy moslashtirish, inglizcha-o‘zbekcha tarjima.

KIRISH

Raqamli platformalar, kino va seriallar oqimining kengayishi audiovizual tarjimani tarjimashunoslikning eng faol sohalaridan biriga aylantirdi. Audiovizual matnda ma’no bitta til kanalida emas, balki verbal nutq, tasvir, musiqa, tovush, mimika, jest, kadr kompozitsiyasi va montajning bir vaqtda ishlashi orqali hosil bo‘ladi. Shu sababli dublyajni faqat dialogning ekvivalent tarjimasi sifatida baholash yetarli emas. Gambier va Ramos Pinto audiovizual tarjima metodologiyasida multimodal yondashuvni alohida yo‘nalish sifatida ko‘rsatib, nutq va tasvirning o‘zaro ta’sirini hisobga olish zarurligini ta’kidlaydi. Taylor esa audiovizual tarjimada verbal qatlamni tasviriy va akustik kodlardan ajratib tahlil qilish tarjima qarorlarining funksional sabablarini to‘liq ochib bermasligini qayd etadi. O‘zbek tarjimashunosligida ham audiovizual matnning diskurs markerlari, madaniy birliklari va noverbal komponentlarini tarjima jarayonida hisobga olish zarurligi so‘nggi tadqiqotlarda kuchayib bormoqda.

Mazkur tadqiqotning maqsadi ingliz tilidagi audiovizual diskursning o‘zbekcha dublyajida pragmatik adekvatlikka ta’sir qiluvchi asosiy multimodal omillarni tizimlashtirish va ular asosida amaliy tarjima mezonlarini belgilashdir. Tadqiqot materiali sifatida inglizcha badiiy va animatsion audiovisual mahsulotlarga xos tipik dialog holatlari, dublyajda uchraydigan sinxronlashtirish talablari hamda o‘zbek tilining sintaktik-pragmatik xususiyatlari nazariy qiyoslash orqali tahlil qilindi. Tahlilda funksional-pragmatik, kontekstual, multimodal va qiyosiy metodlardan foydalanildi. Pragmatik adekvatlik manba dialogining lug‘aviy mazmunini aynan takrorlash bilan emas, balki personaj niyati, munosabatlar modeli, emotsional kuch, kinoya yoki yumor, ijtimoiy registr hamda tasvir bilan qo‘shilib yuzaga keladigan kommunikativ effektning o‘zbek tomoshabini uchun tabiiy qayta yaratilishi bilan izohlanadi.

Dublyajning multimodal tabiati uning bir vaqtning o‘zida bir necha cheklovga bo‘ysunishida namoyon bo‘ladi. Birinchi cheklov verbal-semantik darajaga tegishli: replika syujet axboroti, presuppozitsiya, implikatura, baho va pragmatik maqsadni saqlashi kerak. Ikkinchi cheklov vizual sinxronlik bilan bog‘liq. Personaj ekranda gapirayotganida o‘zbekcha replikaning davomiyligi original

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

nutq vaqtiga yaqin bo‘lishi, og‘izning ochilish-yopilish ritmi bilan keskin ziddiyatga kirmasligi va ayniqsa yaqin planda ko‘rinadigan lab harakatlariga imkon qadar mos kelishi lozim. Koverienė va Čeidaitė lip-sinxronlikda faqat bilabial undoshlar emas, balki ko‘zga tashlanadigan yumaloq va cho‘ziq lab holatlari ham muhimligini ko‘rsatadi. Spiteri Miggiani esa dublyaj dialogini yozish jarayonini lingvistik va madaniy moslashtirish bilan texnik sinxronlikning muvozanati sifatida talqin qiladi. Ingliz va o‘zbek tillarining struktur farqi bu muvozanatni yanada murakkablashtiradi: ingliz tilidagi qisqa analitik konstruksiya o‘zbekchada affikslar yoki izohlovchi birliklar hisobiga cho‘zilishi mumkin; aksincha, ayrim inglizcha yordamchi yoki modal birliklar o‘zbek tilida ixcham fe’l shakli orqali beriladi. Shuning uchun dublyaj tarjimoni avvalo mazmun yadrosini ajratadi, keyin uni ekrandagi vaqt va artikulyatsion vaziyatga mos ravishda qayta quradi.

Pragmatik adekvatlikning ikkinchi muhim omili paralingvistik va kinezik muvofiqlikdir. Audiovizual dialogda gapning literal ma’nosi ko‘pincha intonatsiya, ovoz kuchi, pauza, kulgi, nafas, yuz ifodasi va tana harakati bilan qayta talqin qilinadi. Masalan, inglizcha “Great” leksemasi ijobiy bahoni ham, kontekstga qarab keskin kinoyani ham ifodalashi mumkin. Agar ekranda personaj ko‘zini yumib, chuqur xo‘rsinib, sovuq ohangda ushbu birlikni aytsa, o‘zbekcha “Zo‘r” shakli faqat intonatsiya to‘g‘ri berilgandagina ironik effektni saqlaydi; ayrim vaziyatlarda “Ha, juda zo‘r-da” kabi pragmatik kuchaytirish zarur bo‘lishi mumkin. Bunday kengaytirish semantik jihatdan originalda mavjud bo‘lmagan elementni qo‘shadi, biroq multimodal kontekstda yo‘qolishi mumkin bo‘lgan ironiyani kompensatsiya qiladi. Alimova noverbal belgilar — mimika, jest, ko‘z qarashi, intonatsiya, kamera rakursi va fon musiqasi — film diskursidagi emotsional va madaniy ma’noni tashuvchi qatlam ekanini qayd etadi. Demak, dublyajdagi pragmatik adekvatlik “so‘zga so‘z” muvofiqligidan ko‘ra verbal va noverbal signallarning bir-birini qo‘llab-quvvatlashiga bog‘liq.

Uchinchi omil — ijtimoiy-madaniy moslashtirish. Inglizcha audiovizual diskursda murojaat, hazil, slang, diskurs markerlari va realiyalar ko‘pincha aniq ijtimoiy guruh, yosh, kasb yoki madaniy tajribani indekslaydi. O‘zbek dublyajida bunday birliklarni betaraflashtirish personajning xarakteri va munosabatlar dinamikasini susaytiradi, haddan tashqari mahalliylashtirish esa voqea makoni va obrazning xorijiy identifikatsiyasini buzishi mumkin. Shu sababli moslashtirish darajasi funksional bo‘lishi lozim. Masalan, inglizcha “Come on!” turli vaziyatlarda “Bo‘ldi!”, “Qani!”, “Qo‘ysang-chi!”, “Tezroq!”, “Nahotki!” kabi variantlar bilan berilishi mumkin; tanlov gapning lug‘aviy shakliga emas, personajning niyati, intonatsiyasi va tasvirdagi harakatga qarab belgilanadi. Alimova audiovizual tarjimada diskurs markerlarini tushirib qoldirish, almashtirish yoki transformatsiya qilish madaniy va pragmatik tafovutlar bilan bog‘liqligini ko‘rsatad. Begmatova va Rahmatova madaniy birliklar tarjimasida ekvivalent topish, moslashtirish, transkripsiya va izohlash strategiyalarini kontekstga qarab qo‘llash zarurligini ta’kidlaydi. Bu yondashuv dublyajda ayniqsa muhim, chunki izoh berish uchun alohida matn maydoni yo‘q; ma’no tabiiy dialog ichida, cheklangan vaqt va personaj xarakteriga mos shaklda joylashtirilishi kerak.

1-jadval. O‘zbekcha dublyajda pragmatik adekvatlikni belgilovchi multimodal omillar

Multimodal omil	Pragmatik xavf	Strategik yechim
Verbal-semantik qatlam	Niyat, baho yoki implikaturaning yo‘qolishi	Funksional ekvivalent va kompensatsiya orqali kommunikativ maqsadni saqlash
Lip-sinxronlik va izoxroniya	Replika davomiyligi va artikulyatsiyaning mos kelmasligi	Qisqartirish, sinonimik almashtirish va sintaktik qayta qurish

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Noverbal-paralingvistik qatlam	Jest, mimika, intonatsiya yoki subtekst bilan ziddiyat	Noverbal signalga mos leksika, ohang, pauza va urg‘uni tanlash
Madaniy-ijtimoiy kontekst	Begonalik yoki ortiqcha mahalliylashtirish	Selektiv moslashtirish va funksional muqobil

Jadvaldagi omillar alohida emas, o‘zaro bog‘liq holda ishlaydi. Masalan, qisqa sahnada ko‘rinadigan kuchli lab harakati tarjimonni ma’lum fonetik shaklga yaqin so‘z tanlashga majbur qilishi mumkin, biroq bu tanlov personajning ijtimoiy registriga mos kelmasa, texnik sinxronlik pragmatik yo‘qotish hisobiga ta’minlangan bo‘ladi. Aksincha, faqat semantik aniqlikni saqlab, replika davomiyligini ikki baravar uzaytirish ham audiovizual tabiiylikni buzadi. Shu sababli dublyajda “optimal adekvatlik” ko‘p mezonli qaror sifatida namoyon bo‘ladi: bir vaqtning o‘zida semantik yadro, nutq akti, hissiy kuch, personaj ovozi, ekrandagi harakat va vaqt chegarasi hisobga olinadi. Díaz Cintas va Remael subtitrga bag‘ishlangan tadqiqotida semiotik, makoniy-vaqt va lingvistik cheklovlarni birgalikda ko‘rish zarurligini asoslaydi, ushbu tamoyil dublyajda ham dolzarb, faqat yozma maydon cheklovi o‘rniga ovoz, artikulyatsiya va aktyor ijrosi bilan bog‘liq talablar kuchayadi.

O‘zbekcha dublyaj uchun pragmatik adekvatlikni baholashda uch bosqichli modelni qo‘llash maqsadga muvofiq. Birinchi bosqichda manba sahnaning multimodal ma’no yadrosi aniqlanadi: kim kimga, qanday munosabatda, qanday niyat bilan gapiryapti; vizual va akustik signallar bu nutqni qanday talqin qildiryapti. Ikkinchi bosqichda o‘zbekcha replika funksional variantlar asosida quriladi va uning tabiiy og‘zaki nutqqa mosligi tekshiriladi. Bunda kalka tuzilmalar, sun’iy kitobiylik va inglizcha sintaksisning mexanik ko‘chirilishidan qochish kerak. Uchinchi bosqichda tayyor replika ekrandagi vaqt, lab harakati, pauza, jest va emotsional ritm bilan tekshiriladi. Agar semantik aniqlik bilan sinxronlik o‘rtasida qarama-qarshilik tug‘ilsa, syujet uchun kritik axborot saqlanadi, ikkilamchi unsurlar qisqartiriladi yoki boshqa nuqtada kompensatsiya qilinadi. Suyunova audiovizual tarjima turlarini tavsiflar ekan, dublyajni ovoz va ekran hodisalari bilan uyg‘un ishlaydigan alohida tarjima rejimi sifatida ko‘rsatadi. Akhmedova esa subtitr va dublyajda uslub, madaniy mazmun va asosiy axborotni noto‘g‘ri qisqartirish tarjima sifatini pasaytirishini ta’kidlayd.

So‘nggi yillarda sun’iy intellekt asosidagi avtomatik dublyaj vositalari rivojlanayotgani ham multimodal adekvatlik masalasini yangicha qo‘ymoqda. Chaume va Ranzato audiovizual tarjimada texnologik transformatsiya inson ijodkorligi va agentligining rolini qayta ko‘rib chiqishga olib kelayotganini qayd etad. Spiteri Miggiani AI-dublyajni tahlil qilar ekan, ijodiy qaror, personaj ovozining tabiiyligi va tomoshabin qabuliga inson ishtirokining ta’siri saqlanib qolayotganini ko‘rsatadi. Inglizcha-o‘zbekcha yo‘nalishda bu jihat ayniqsa dolzarb: morfologik tuzilish, pragmatik murojaat tizimi va madaniy implikaturalar farqi sababli avtomatik literal moslik ko‘pincha tabiiy dublyaj dialogini bermaydi. Demak, texnologiya vaqt va artikulyatsiya bo‘yicha texnik yechimlarni yengillashtirishi mumkin, ammo pragmatik adekvatlikni yakuniy baholash multimodal kontekstni talqin qiladigan tarjimon, dialog muallifi, rejissyor va ovoz aktyori hamkorligini talab qiladi.

XULOSA

Ingliz tilidagi audiovizual diskursni o‘zbekcha dublyaj qilishda pragmatik adekvatlik verbal ekvivalentlikning o‘zi bilan cheklanmaydi. Ma’no tasvir, artikulyatsiya, mimika, jest, intonatsiya, ovoz tembri, pauza, musiqa va kadr ritmi bilan birgalikda hosil bo‘lgani uchun dublyaj tarjimasi ham multimodal birlik sifatida qurilishi zarur. Tahlil natijasida pragmatik adekvatlikning besh asosiy omili — verbal-semantik aniqlik, lip-sinxronlik va izoxroniya, kinezik-mimik moslik, paralingvistik uyg‘unlik hamda madaniy-ijtimoiy moslashtirish — o‘zaro bog‘liq tizim ekani aniqlandi. O‘zbekcha dublyajda tarjimonning asosiy vazifasi original replikani shaklan takrorlash emas, balki uning kommunikativ niyati, emotsional kuchi, personaj xarakteri va sahnadagi subtekstini o‘zbek tilida tabiiy eshitiladigan, ekrandagi

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

harakat bilan zid kelmaydigan shaklda qayta yaratishdir. Shuning uchun funksional ekvivalent, kompensatsiya, qisqartirish, sintaktik qayta qurish va selektiv madaniy moslashtirish strategiyalari pragmatik maqsadga xizmat qilgandagina samarali hisoblanadi. Kelgusida inglizcha-o‘zbekcha dublyaj korpusini yaratish, professional va avtomatik dublyaj namunalarini multimodal mezonlar asosida qiyoslash hamda tomoshabin qabulini eksperimental o‘rganish ushbu yo‘nalishning muhim vazifalaridan biri bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Gambier Y., Ramos Pinto S. (eds.). Audiovisual Translation: Theoretical and Methodological Challenges. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2018. – 146 p. – DOI: 10.1075/bct.95.
2. Taylor C. The multimodal approach in audiovisual translation // Audiovisual Translation: Theoretical and Methodological Challenges / ed. by Y. Gambier, S. Ramos Pinto. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2018. – P. 39–52.
3. Spiteri Miggiani G. Dialogue Writing for Dubbing: An Insider’s Perspective. – Cham: Palgrave Macmillan, 2019. – 271 p. – DOI: 10.1007/978-3-030-04966-9.
4. Koverienė I., Čeidaitė K. Lip Synchrony of Rounded and Protruded Vowels and Diphthongs in the Lithuanian-Dubbed Animated Film “Cloudy with a Chance of Meatballs 2” // Respectus Philologicus. – 2020. – Vol. 38 (43). – P. 214–229. – DOI: 10.15388/RESPECTUS.2020.38.43.69.
5. Díaz Cintas J., Remael A. Subtitling: Concepts and Practices. – London; New York: Routledge, 2021. – 292 p.
6. Suyunova D.S. Audiovisual Translation and Its Modes and Types. – 2022. – Zenodo. – URL: https://zenodo.org/records/7540719 (murojaat sanasi: 03.10.2026).
7. Akhmedova M. The Notion of Translation Techniques in Audiovisual Translation // Science Shine International Scientific Journal. – 2024. – Vol. 15, No. 1.
8. Alimova I.X. Audiovizual tarjima matnlarida uchraydigan diskurs markerlar tahlili // Journal of Universal Science Research. – 2025. – Vol. 3, No. 4. – B. 255–259. – DOI: 10.71337/inlibrary.uz.universal-scientific-research.83440.
9. Alimova I.X. Peculiarities of Rendering Nonverbal Elements in Film Discourse // American Journal of Philological Sciences. – 2025. – Vol. 5, No. 8. – P. 47–49. – DOI: 10.37547/ajps/Volume05Issue08-12.
10. Begmatova B., Rahmatova G.O. Audiovizual kontekstdagi tarjima: madaniy so‘zlar va ularning moslashuvi // Ilm fan xabarnomasi. – 2025. – Vol. 7, No. 1. – B. 91–95. – DOI: 10.71337/inlibrary.uz.ifx.83149.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.